

Városlakók a fogalmak útvesztőiben – Eger és „polgársága” a 19. században

Berecz Anita: Földesúri jobbágyok – városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben. (Társadalomtörténeti monográfiák 14.) Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 236 oldal

A magyar várostörténetírás az utóbbi évtizedekben komoly eredményeket ért el, számos monográfia és tanulmánykötet jelent meg a témában. A várostörténetírás 2006 óta önálló évkönyvvel (*Urbs*) rendelkezik. A településtörténet újabban szinte reneszánszát éli, hiszen a falusi önkormányzatok által finanszírozott – gyakran változó minőségű – feldolgozó-sokon át, jelentős kutatási kapacitásokkal rendelkező történészcsoportok által szervezett szisztematikus kutatásokra is számos példa adódik. Gyakoriak a településtörténeti tudományos konferenciák és az ismeretterjesztés egyik kedvelt tematikája a lokalitás története. Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen működő parlamentarizmustörténeti kutatócsoport¹ is több, a városok és társadalmát feldolgozó munkát jelentetett meg. Ezeknek egyike Berecz Anita monográfiája, mely több szempontból egyedi vállalkozás. A szerző ugyanis egy olyan mezővárosi jogállású települést választott vizsgálat tárgyául, mely másfél évszázadon át sikertelenül törekedett a szabad királyi városi cím megszerzésére. A professzionális várostörténetírás az utóbbi időszakban pedig mintha kissé elfordulva ettől a településtípustól és figyelmét mintha inkább a szabad királyi városokra szegezné. Kiemelendő az a szándék is, hogy a történeti diskurzusban általában elemzési határnak tekintett politikátörténeti válaszvonalat – 1848-at – tudatosan átlépve, egy hosszabb periódusra, az ún. hosszú 19. századra terjeszti ki vizsgálati horizontját. Eger történetével kapcsolatban több helytörténeti munka jelent meg a 20. század második felében, ezek azonban vagy politikátörténeti ihletettséggűek voltak, vagy kevésbé voltak tekintettel a településtörténet tágabb kontextusaira. A szerző munkája elsősorban a városi társadalom fejlődésére koncentrál és a lokális tapasztalatait folyamatosan értelmezi a tágabb, regionális vagy országos perspektíva segítségével. Munkája során olyan általában kevésbé kutatott forrásokat használt – telekkönyvek, polgárlisták, adóösszeírások, választói névjegyzékek, egyesületi tagnévsorok, anyakönyvi adatok – melyek, ha történeti elemzés alapját is szolgálják, azok egyenként, egymástól elválasztva, pusztán adathalmazként kerülnek felhasználásra. Berecz Anita ezekben az egymástól elkülönülő forrásokban előforduló adatokat komplexen értelmezve egy személyközpontú adatbázist hozott létre, melyben

---

¹ A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból (NKFIH (OTKA) K 134378)

az információmorzsák, egyének, családok, társadalmi csoportok összefüggő jellemzőivé álltak össze, megteremtve ezáltal a sokszempontú elemzés lehetőségét.

A szerző a modern társadalomtörténet elméleti keretét követve Weberi értelemben vett viselkedésszociológiai alapú megközelítést² alkalmaz társadalmi elemzése során, amit azonban kombinál a korabeli jogi fogalmakkal (pl: zsellér/jobbágy – polgár – városlakó nemes). Elsősorban a 19. század első felét érintő elemzéseiben érzékelhető az világosan, hogy a rendi értelemben különböző jogi kategóriákba sorolható városlakók a rang-presztízs, a tevékenységszerkezeti–vagyonai viszonyok alapján, egy sokkal strukturáltabb viszonyrendszerben éltek életüket, melyet a jogi kategóriák csak nagyvonalakban tudtak leírni. Példának okáért a (helyi) polgári státusú személyek már a 19. század első felében sem feleltethetők meg a város elitjének, még a hivatalviselők között sem volt meghatározó a szerepük. Berecz Anita a Kövér György által is alkalmazott modellnek megfelelően,³ a 18. század végi 19. század eleji állapotból kiindulva vizsgálja a „lomhán átalakuló” városi társadalom kontinuitási kérdéseit. Munkájának legfontosabb elemzési horizontjai a hatalmi viszonyokba való bekapcsolódás, tehát a választójogi helyzet valamint ezzel összefüggésben az egyesületi tagság és a családi viszonyrendszer. A kötet a városi elit állandóan változó csoportjának pontos meghatározásával – a bevezetőben megtalálható lehatárolás alapján – ugyan nem foglalalkozik, de az megállapítja, hogy a vizsgált csoportjai (polgárok és a képviselőtestületi tagok) nem tekinthetők elitcsoportnak. A munka tehát az elitnél tágabb kört ölel fel.

A kötet bevezetőjében ismereti a várostörténet általános értelmezési kereteit, a közigazgatási-jogi és funkcionális megközelítésmódot. Egert – a Bácskai Vera által felállított kritériumok alapján – az úgynevezett gyűjtő- és elosztóközpontok egyikeként, a fejlettnak minősített központok csoportjába sorolja. A szerző, bár nem célja a politikatörténet részletes bemutatása, szükségesnek látja, hogy áttekintse a város történetének fontos fordulópontjait. Kiemelt figyelmet szentel azokra a momentumokra, melyek megakadályozták, hogy a török alól felszabadult település a szabad királyi városok sorába kerüljön.

A 19. század első felét feldolgozó részben elsősorban a polgárság fogalmát járja körül. A szabad királyi városok polgárainak későbbi viszonyrendszerét Bácskai Verának és tanítványainak publikációira támaszkodva mutatja be. A mezővárosi polgártudat magyarországi párhuzamaiból számos példát be tud említeni saját elemzésébe, azonban meg kell állapítania, hogy ebben a kérdésben még nem rendelkezünk szisztematikus, áttekinthető jellegű kutatásokkal. Saját vizsgálatát az egri polgárkönyvre alapozza. Meghatározza annak az 1828-as összeíráshoz kapcsolódó keletkezési körülményeit. Megállapítása szerint 1828-ban a még élő polgárokat írták össze. A legkorábbi bejegyzés

² Kövér 2001: 99.

³ Kövér 2001: 13.

1781-re vonatkozott. 1828-ban 430 fő bírt polgárjoggal, mely lista 1828-at követően még 220 fővel bővült. Eger polgárjogú lakosai – más településekkel összehasonlítva – tehát viszonylag alacsony arányban (3%) voltak jelen a városi társadalomban és alapvetően a ruházati iparhoz kapcsolódtak. A csoportra elsősorban a helyi rekrutáció volt jellemző, még a nem egri születésűek is a környékből származtak. Ez a jelenség jelentősen különbözött a 18. századi állapottól, amikor Eger még egy potenciális migrációs célpont volt az ország elsősorban északi területein lakó iparosok és kereskedők számára. Érdekes eredménye a családi kapcsolatok feltárásának, hogy a tapasztalatok szerint egy polgár családján belül a leszármazottak közül nem mindenki vette fel a polgárjogot, hanem inkább arra ügyeltek a házassági kapcsolatokat kiépítése során, hogy valaki mindig legyen a szűkebb rokoni körben, aki bírt a polgárjoggal. A szerző másik fontos megállapítása, hogy 19. század első felében a városvezetőknek – a belső és a külső tanács tagjai – mindössze 20%-a volt polgár, ami az érsekkel, mint földesúrral folytatott folyamatos konfliktusra vezethető vissza.

Az 1848-as átalakulást követően a választójoggal rendelkezők kerülnek a vizsgálat középpontjába, akik mintegy átöröklik az 1848 előtti polgárok kvázi hatalmi pozícióját. E fejezetek a legfontosabb forrásai a választói névjegyzékek. Egerben 1848-ból, 1860-ból és 1869-ből maradtak fent különböző szempontból készült listák. A személyszintű elemzés kimutatta, hogy bár az összevetés viszonylag nehéz, de elég magas kicserélődési arány tapasztalható. Jól érzékelhető, hogy a régi jogon összeírtak visszaszorulása, a generációváltás és az izraeliták 1867 utáni választójoga nagymértékben átalakította Egerben a politizálók körét. Ezzel párhuzamosan a képviselőtestületen belül is nagyfokú fluktuáció tapasztalható. Az átalakulás legnagyobb vesztesei az 1848 előtti polgárok voltak, ugyanis a korábban polgárjoggal rendelkező személyek többsége nem tudta megtartani a választójogát. Két évtized a választók körében című fejezet a családi kapcsolatokon keresztül mutatja be ezt a folyamatot. Hatalmas munka áll ezen oldalak mögött, de a szövevényes családi kapcsolatok miatt ezek a legnehezebben befogadható és értelmezhető részei a kötetnek.

A dualizmus időszakán belül fontos határpontot jelent az 1870-es évek elején végrehajtott, városi jogállást és a választójogot érintő törvényi szabályozás. Ezen jogi aktusoknak konkrét társadalomtörténeti hatása abban ragadható meg, hogy átalakították azt a kört, mely a vizsgálat tárgyát képezi, tehát megváltoztatta a képviselőtestületek összetételét és a választójogot. Ezek a reformok a társadalom történetét közvetlenül természetesen kevésbé érintették, elsősorban politikatörténeti következményei lehettek. A választók köre bővebb volt a helyi elitnél, mely elit a reform után is választói joggal bírt. A reform azon választók körét rendezte át, melyek az elitpozíció peremén, vagy azon túl voltak. A személyi változások azonban csupán sejtethők, hiszen választói névjegyzékek nem maradtak fent, azáltal csak a választói csoportok létszámának és arányának változásából következtethetünk a reformok konkrét hatásaira. Ennek

a kérdésnek a részletes bemutatására azonban nem állnak rendelkezésére pontos adatok, így a szerző is csak a századfordulót követő tendenciákat tudja elemezni.

Hatalmas mennyiségű forrás feldolgozása áll a tulajdonviszonyi változásokat végig követő vizsgálat mögött, melynek alapját a belvárosi ingatlanok tulajdonlapi bejegyzéseinek a feltárása jelentette. Az innen nyert adatok segítségével áttekinthette a helyi ingatlanpiac mozgását. Eredményeit a városi negyedekhez tudta kötni, és megállapította, hogy a szűkebb értelemben vett belvárosban – szemben a külsőbb kerületekkel – csak a századfordulón indult meg a lakosság mobilizációja, hiszen addig viszonylag stabil maradt a tulajdonszerkezet. A századforduló után azonban itt is egyre gyakoribbá vált a kicserélődés, az örökösök ugyanis eladták örökségüket és elhagyták a jelentős presztízzsel bíró belvárosi ingatlanokat, ahol egy új tulajdonosi és bérlői kör jelent meg. A városban tehát a jól érzékelhetően egy belső migráció is zajlott, ami folyamatosan formálta a negyedek és a választóközetek társadalmi karakterét. A város negyedei eltérő gazdasági és szociológiai karaktere pedig jól kirajzolódott a különböző választói csoportok lakóhelyi elkülönüléséből. A szűkebb belvárosban például a századfordulóra jellemző lett, hogy jelentős volt a lakos, de nem tulajdonos értelmiségiek száma, akik a választók között is megjelentek.

A választott képviselőre koncentráló elemzés szerint jelentős fluktuáció mutatható ki a képviselőtestületben, melynek azonban két kiemelkedő időszaka volt. Az 1870-es évek eleje és a századforduló. Az 1870-es évek elején – a változó törvényi keretek hatására – kialakul egy új csoport, mely az 1890-es évekig őrizte szerepét. A folyamatosság azonban a századfordulóra megszakad, ami párhuzamban állt a belvárosi lakosság kicserélődési folyamatával. Ez utóbbi időszakban a képviselők foglalkozási és származási összetétele is átalakult, egyre erősebben kidomborodott a település megye- és iskolaközponti funkciója, mellyel párhuzamosan 30–40%-ra emelkedett a nem Egerben születettek tanácsnokok aránya. Berecz Anita is dokumentálja a képviselőtestület folyamatos súlyvesztését, amiben a parlamenthez hasonlatos folyamatot lát. Az ún. munkaparlamenthez⁴ hasonló tendencia zajlott a városi képviselőtestületben is, a politikai viták ritkultak, a testületi üléseken eluralkodott a szabályzatalkotás monotonitása. A folyamat természetesen a bürokratizáció és professzionalizáció jele is volt egyben. Ez utóbbi szempontból is fontos a városi tisztviselőkkel, a konkrét hivatalnokokkal foglalkozó elemzés, bár róluk személy szerint viszonylag keveset olvashatunk, mivel elsősorban statisztikai elemzés szintjén jelennek meg a munkában. A szerző megállapította, hogy a tisztviselői karban ugyan jelentős volt a fluktuáció, de a hivatalnokok kétharmada a választások során megtartotta állását, ők alkották a stabil magot. A váltások nem választásokhoz, hanem polgármesterváltáshoz kapcsolódnak. A századfordulón – Jankovics Dezső polgármesteri ciklusával párhuzamosan

⁴ Cieger 2021: 154–155.

– azonban egy generációváltás is történt, amikor fiatalabb hivatalnokok kerültek nagy számban állásokba. Az elemzés összegző része, kimutatta, hogy a századfordulóra minden vizsgált szegmensben – ingatlanok tulajdonosi köre, választott és virilis képviselőtestületi tagok, hivatalnokok – átalakulás történt. Megjelentek például a nem egri születésű értelmiségiek. Párhuzamos a dualizmus fejlődő bürokráciájával, a városban új intézményrendszer épült ki, ahol az állásokba kerültek zömét már nem a helyi lakosság adta. Fontos szerepet kapott a rekrutációban az Érseki Jogakadémia is, hiszen az ott végzettek gyakran szándékoztak és tudtak a városban maradni.

A városi társadalomba való integrálódás egyik útja a rokoni kapcsolatok kiépítése volt. A kötet a családi kapcsolatok hosszútávú vizsgálatára is vállalkozott. 714 házasságkötést dolgozott fel, hogy horizontális és vertikális hálózatba kapcsolja a képviselőtestületi tagokat. Arra kereste választ, hogy a képviselőtestületi tagjai milyen mértékben voltak beágyazódva a városi társadalomba, mennyire voltak összetartók a házasság útján szerzett kapcsolataik, elkezdődött-e ezeknek a bomlása, és általános jelenség volt-e ezeknek a kapcsolatoknak a város határain való átnyúlása. A szerző a családi folytonosság – a rokonság modernizációval párhuzamos hanyatlásának weberi elméletét vette kritika alá. Elemzése során arra jutott, hogy a modernizáció, a bürokratizáció nem vezet el a rokoni kapcsolatok jelentőségének hanyatlásához. Gyakorlatilag csupán a házasságok segítségével mutatható ki, hogy a személyváltások ellenére az 1890-es évek elejéig szinte ugyanazok a családok játszottak szerepet a városirányításban. A családi folytonosság tehát igen jelentős volt. A századfordulóhoz közeledve azonban a képviselők között érzékelhető volt, hogy a folytonosság némiképp megszakadt és kezdtek háttérbe kerülni a rendszeresen megválasztott tagok. Ez az átalakulás azonban egy olyan új csoportot jelenített meg a város vezetésében, melynek vizsgálata már túlnyúlik a kötet időkeretein. A 20. századi családi viszonyrendszere már nem lehet megalapozott állításokat tenni. Természetesen az elemzett életpályák is csonkák a vizsgálat időhatárai miatt. A későbbiekben talán célszerű lenne tovább követni az egyének sorsát és rokoni hálózatuknak alakulását.

A családi-rokoni kapcsolatok vizsgálata alapján a házasság útján létrejövő kapcsolatrendszer kiépülését figyelte meg a 19. század második felében is. Idővel azonban a változás jelei is mutatkoztak, mivel az exogám jellegű kapcsolatok száma növekedni kezdett, és a városba újonnan érkező személyek többsége elsődlegesen már nem a helyi családok leszármazottaival házasodott össze.

A kötet utolsó nagy témaköre az egyesületi tagok társadalomtörténeti vizsgálata. Eger esetében a kaszinó és a fertálmesteri testület⁵ alkalmas erre. A kaszinó tagságáról megállapította, hogy annak összetétele az alapításhoz képest nem változott. Abban első-sorban hivatalnokok és az értelmiségiek különböző típusai voltak jelen, a kereskedőknek

---

⁵Petercsák 2014

és a pénzügyi világ helyi embereinek, birtokosoknak és egyháziaknak a jelenléte elenyésző volt. A fertálymesterség sokkal tradicionálisabb testület volt. Döntő szerepük volt abban a földműveseknek és az iparosoknak és természetesen megjelent a hivatali értelmiség is, de ennek szerepe elmarad a kaszinótóban tapasztalttól. A kötet három csoportnak – képviselők, kaszinótagok, fertálymesterek – átfedését vizsgálta meg, ennek során 600 körüli képviselő és kaszinótag és 200 fertálymester került be a mintába. Vizsgálata alapján jól látszik, hogy leginkább fertálymesterek voltak beépülve a város szövetébe, valamint folyamatosan csökkent az átfedés a választott képviselők és a kaszinótagok között.

Az eddigieket összefoglalva elmondható a kötetről, hogy a szerző módszertanilag innovatív módon szólaltatott meg olyan egymástól távolálló forrásokat, melyek segítségével rekonstruálni tudta a város társadalmának belső mozgását. A munkát olvasva jól láthatjuk azokat a technikákat, melynek segítségével a régi polgárság próbálta őrizni hatalmi pozícióit a modernizálódó világban. Ez a törekvés a századfordulói viszonylag sikeres volt, akkor azonban úgymond átszakadt a gát és az általános modernizáció végképp átformálta a helyi viszonyokat. Ez a változás érzékelhető volt a városi térhasználatban, a tulajdonviszonyokban éppúgy, mint az egyesületi tagságban és a képviselőtestület választott és virilisz tagjainak összetételében. Külön ki kell emelni a kötet erényei közül azt, hogy a vizsgálat csaknem másfélszáz év folyamatait tekintette át.

Berecz Anita munkája azonban nem városbiográfianak készült, számos témát érintetlenül hagyott, hiszen azok nem tartoztak elemzésének fő témájához. Gondolok itt a város belső történetére, a gazdasági átalakulásra, a városi társadalom növekedésére és új vallások, felekezetek, társadalmi csoportok megjelenésére, a városban található, de nem városi intézményrendszer kiépülésére, kulturális élet fellendülésére, a kultusz-történetre stb. Követve más települések – példának okáért megemlíthetjük Miskolcot, Pécsét, Szegedet vagy akár Budapestet – hamarosan Egerről is el lehetne készíteni egy modern várostörténeti feldolgozást, amibe beépülhetne Berecz Anita munkája is.

Hivatkozott irodalom

- Cieger András 2021: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház (1865-1918)*. Budapest.
- Kövér György 2001: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 11–186.
- Petercsák Tivadar 2014: *A fertály-mesterség: egy hagyományörző tisztség Egerben*. Budapest; Eger.

PAP JÓZSEF